

ISSN: 1814-6961 (print)
ISSN: 2788-9718 (online)

Отан тарихы Отечественная история History of the Homeland

**Үш айда бір рет шығатын ғылыми журнал
2025. № 28 (1)**

РЕДАКЦИЯ

Бас редактор

Қабылдинов Зиябек Ермұханұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР ҰҒА академигі, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас директоры (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Редакциялық алқа

Әбіл Еркін Аманжолұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Абдырахманов Толобек Әбілұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, Қырғыз Республикасы Ұлттық ғылым академиясының корреспондент-мүшесі (Қырғыз Республикасы, Бішкек)

Апендиев Тимур Әкімханұлы – PhD докторы, доцент, жетекші ғылыми қызметкер, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Горшенина Светлана Михайловна – PhD, тарих ғылымдарының кандидаты; CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/ Sorbonne университетінің зерттеу бөлімінің директоры (Франция, Париж)

Исмағұлов Оразақ Исмағұлұлы – тарих ғылымдарының докторы, профессор, ҚР Қазақстан Республикасы Ұлттық музейінің физикалық антропология зертханасының меңгерушісі (Қазақстан Республикасы, Астана қ.)

Шиндзю Като – PhD (археология бойынша), Нарадағы мәдени құндылықтардың ұлттық ғылыми-зерттеу институты (Жапония, Нара)

Бирсель Каракоч – Уппсала университетінің түркі тілдерінің профессоры (Швеция, Уппсала қ.)

Мионг Сун-ок – антропология ғылымдарының докторы, қауымдастырылған профессор (Корея, Сеул)

Қозыбаева Махаббат Маликовна – PhD доктор; Л.Н.Гумилев атындағы Еуразия ұлттық университетінің «Алаш» мәдениет және рухани даму институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Моррисон Александр – PhD, NewCollege профессоры, Оксфорд (Ұлыбритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – археология ғылымдарының докторы, профессор, Вильнюс университетінің «Биоархеология» ғылыми орталығының жетекшісі (Литва, Вильнюс)

Муминов Әшірбек Құрбанұлы – тарих ғылымдарының докторы, арабтанушы, профессор; ИКҰ (Орталық Азия) ұйымдастыру қызметінің бас директорының кеңесшісі (Түркия, Стамбул)

Нұрсан Әлімбай – тарих ғылымдарының кандидаты, профессор, Ш.Ш.Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының бас ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Отеева Гүлфира Елубайқызы – тарих ғылымдарының докторы, Ә. Марғұлан атындағы Павлодар педагогикалық университетінің профессоры (Қазақстан Республикасы, Павлодар қ.)

Оутрам Алан – археология ғылымдарының докторы, Эксетер университетінің археология және тарих кафедрасының профессоры (Ұлыбритания, Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна – Солтүстіктің байырғы халықтарының мәселелері және гуманитарлық зерттеулер институтының этнологиялық зерттеулер орталығының жетекшісі (АН СР(Ы) ХР) (Ресей Федерациясы, Якутск қ.)

Рюосуке Оно – Васеда университетінің тереңдетілген гуманитарлық зерттеулер орталығының доценті (Жапония, Токио)

Сәбитов Жақсылық Мұратұлы – Жошы Ұлысын зерттеу ғылыми институтының директоры, PhD доктор (Қазақстан Республикасы, Астана қаласы)

Томохико Уяма – PhD докторы, Хоккайдо университетінің славян және еуразиялық зерттеулер орталығының профессоры (Жапония, Саппоро)

Финке Питер – PhD докторы, Цюрих университетінің Макс Планк институтының профессоры (Швейцария, Цюрих)

Шотанова Ғалия Айтжанқызы – тарих ғылымдарының кандидаты, Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институтының жетекші ғылыми қызметкері (Қазақстан Республикасы, Алматы қ.)

Жауапты редактор

Абдулина Ақсұңқар Тұрсынқызы

Жауапты хатшы және редактор

Мырзаходжаев Қуаныш Мәдиұлы

Редакторлар

Қасымова Дидар Бейсенғалиқызы

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нұрлыбек Айдарбекұлы

Көбеев Рүстем Джаулыбайұлы

Техникалық көмек

Қонырбеков Медет Жаугаиштыұлы

Зікірбаева Венера Серікқызы

Копеева Сания Жуматайқызы

РЕДАКЦИЯ**Главный редактор**

Кабульдинов Зиябек Ермуханович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, генеральный директор Института истории и этнологии имени Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Члены редакционной коллегии

Абиля Еркин Аманжолович – доктор исторических наук, профессор (Республика Казахстан, г. Астана)

Абдырахманов Толобек Абилович – доктор исторических наук, профессор, член-корреспондент НАН КР (Кыргызская Республика, г. Бишкек)

Апендиев Тимур Акимханович – PhD, ассоциированный профессор, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Горшенина Светлана Михайловна – доктор PhD, кандидат исторических наук; директор по исследованиям CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Университет Сорбонны (Франция, г. Париж)

Исмагулов Оразак Исмагулович – доктор исторических наук, профессор, академик НАН РК, заведующий лабораторией физической антропологии Национального музея РК (Республика Казахстан, Астана)

Като Синдзи (Shinji Kato) – PhD (в области археологии), Национальный научно-исследовательский институт культурных ценностей в Наре (Япония, г. Нара)

Бирсель Каракоч, профессор турецких языков, Уппсальский университет (Швеция, г. Уппсала)

Мионг Сун-ок – доктор антропологии, ассоциированный профессор (Корея, г. Сеул)

Козыбаева Махаббат Маликовна – доктор PhD; ведущий научный сотрудник Института культуры и духовного развития «Алаш» Евразийского национального университета имени Л.Н. Гумилева (Республика Казахстан, Астана)

Моррисон Александр – PhD, профессор NewCollege, Оксфорд (Великобритания, Оксфорд)

Мотузаите-Матузевичюте Гидре – доктор археологии, профессор, руководитель Научного центра «Биоархеология» Вильнюсского университета, (Литва, г. Вильнюс)

Муминов Аширбек Курбанович – доктор исторических наук, арабист, профессор; консультант Генерального директора по организационной деятельности ОИК (Центральная Азия), (Турция, Стамбул)

Нурсан Алимбай – кандидат исторических наук, профессор, главный научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Оттепова Гульфира Елубаевна – доктор исторических наук, профессор Павлодарского педагогического университета им. А.Х. Маргулана (Республика Казахстан, г. Павлодар)

Оутрам Алан – доктор археологических наук, профессор департамента археологии и истории университета Эксетере (Великобритания, г. Эксетер)

Романова Екатерина Назаровна, руководитель Центра этнологических исследований Института гуманитарных исследований и проблем малочисленных народов Севера (ИГИ АН РС(Я)) (Российская Федерация, г. Якутск)

Рюосуке Оно – доцент, Центр перспективных гуманитарных исследований, Университет Васеда (Япония, г. Токио)

Сабитов Жаксылык Муратович – директор Научного института изучения Улуса Джучи, доктор PhD (Республика Казахстан, г. Астана)

Томохико Уяма – PhD, профессор Центра славянско-евразийских исследований университета Хоккайдо (Япония, г. Саппоро)

Финке Петер, доктор PhD, профессор Института Макса Планка, университет Цюриха (Швейцария, г. Цюрих)

Шотанова Галия Айтжановна – кандидат исторических наук, ведущий научный сотрудник Института истории и этнологии им. Ч.Ч. Валиханова (Республика Казахстан, г. Алматы)

Ответственный редактор

Абдулина Аксункар Турсуновна

Ответственный секретарь и редактор

Мурзаходжаев Куаныш Мадиевич

Научные редакторы:

Касымова Дидар Бейсенгалиевна

Черниенко Денис Аркадьевич

Досымбетов Нурлыбек Айдарбекович

Кубеев Рустем Джаулыбайұлы

Техническое сопровождение

Коньырбеков Медет Жаугаиштыевич

Зикирбаева Венера Сериковна

Копеева Саня Жуматаевна

EDITORIAL TEAM**Editor-in-Chief**

Kabuldinov Ziyabek Ermukhanovich – Doctor of Historical Sciences Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, general Director of Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editorial board members

- Abil Erkin Amanzholovich* – Doctor of Historical Sciences, Professor (Republic of Kazakhstan, Astana)
Abdyrakhmanov Tolobek Abilovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Corresponding Member of the National Academy of Sciences of the Kyrgyz Republic (Kyrgyz Republic, Bishkek)
Apendiev Timur Akimkhanovich – PhD, associate professor, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Gorshenina Svetlana Mikhailovna – PhD, Candidate of Historical Sciences; Research Director of CNRS Eur'Orbem, UMR 8224, CNRS/Sorbonne University (France, Paris)
Ismagulov Orazak Ismagulovich – Doctor of Historical Sciences, Professor, Academician of the National Academy of Sciences of the Republic of Kazakhstan, Head of the Laboratory of Physical Anthropology of the National Museum of the Republic of Kazakhstan (Republic of Kazakhstan, Astana)
Shinji Kato – PhD (Archaeology), Nara National Research Institute for Cultural Properties (Japan, Nara)
Birsel Karakoch – Professor of Turkic Languages, Uppsala University (Sweden, Uppsala)
Myong Soon-ok – PhD (Anthropology), Associate Professor (Seoul, Korea)
Kozybaeva Makhabbat Malikovna – PhD; Leading Researcher, Institute of Culture and Spiritual Development «Alash» of the L.N. Gumilyov Eurasian National University (Republic of Kazakhstan, Astana)
Morrison Alexander – PhD, Professor, New College, Oxford (United Kingdom, Oxford)
Motuzaitė-Matuzevichute Gidrė – Doctor of Archaeology, Professor, Head of the Scientific Center «Bioarchaeology» of Vilnius University, (Lithuania, Vilnius)
Muminov Ashirbek Kurbanovich – Doctor of Historical Sciences, Arabist, Professor; Consultant to the Director General for Organizational Activities of the OIC (Central Asia), (Turkey, Istanbul)
Nursan Alimbay – Candidate of Historical Sciences, Professor, Chief Researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)
Otepova Gulmira Elubayevna – Doctor of Historical Sciences, Professor at the A. Margulan Pavlodar Pedagogical University (Republic of Kazakhstan, Pavlodar)
Outram Alan – Doctor of Archaeological Sciences, Professor of the Department of Archaeology and History, University of Exeter (Great Britain, Exeter)
Romanova Ekaterina Nazarovna – Head of the Center for Ethnological Research, Institute for Humanitarian Research and Problems of Indigenous Peoples of the North (IHR RAS (Yakutia)) (Russian Federation, Yakutsk)
Ryuosuke Ono – Associate Professor, Center for Advanced Humanitarian Studies, Waseda University (Japan, Tokyo)
Sabitov Zhaksylyk Muratovich – Director of the Scientific Institute for the Study of the Ulus of Jochi, PhD (Republic of Kazakhstan, Astana)
Tomohiko Uyama – PhD, Professor, Center for Slavic-Eurasian Studies, Hokkaido University (Japan, Sapporo)
Finke Peter – PhD, Professor, Max Planck Institute, University of Zurich (Switzerland, Zurich)
Shotanova Galiya Aitzhanovna – Candidate of historical sciences, leading researcher at the Ch.Ch. Valikhanov Institute of History and Ethnology (Republic of Kazakhstan, Almaty)

Editor-in-Chief

Abdulina Aksunkar Tursunovna

Responsible Secretary and Editor

Murzakhodjaev Kuanysh Madievich

Scientific Editors:

Kasymova Didar Beysengalieva
Chernienko Denis Arkadyevich
Dosymbetov Nurlybek Aidarbekovich
Kubeev Rustem Dzhaubayuly

Technical support

Konyrbekov Medet Zhaugashtievich
Zikirbaeva Venera Serikovna
Kopeeva Saniya Zhumataevna

АРХЕОЛОГИЯ. ЭТНОГРАФИЯ / ARCHEOLOGY. ETHNOGRAPHY

Published in the Kazakhstan
Otan tarikhyy
Has been issued as a journal since 1998
ISSN: 1814-6961 (Print)
ISSN: 2788-9718 (Online)
2025. Vol. 28. Is. 1. Pp. 240–250
Journal homepage:
<https://otan.history.iie.kz>

FTAXP / МРНТИ / IRSTI 03.20

https://doi.org/10.51943/2788-9718_2025_28_1_240-250

ЖЕТІСУ ӨңІРІ ҚАЗАҚТАРЫНЫҢ ДӘСТҮРЛІ ЕГІНШІЛІГІ

Әмина Жағыппарқызы Ахантаева^{1*}

¹Қазақ ұлттық аграрлық зерттеу университеті (8-үй, Абай даңғылы, 005010 Алматы, Қазақстан Республикасы)

Тарих ғылымдарының кандидаты, қауымдастырылған профессор
<https://orcid.org/0000-0003-1078-5182>. E-mail: amina.68.kz@mail.ru

© Ш.Ш. Уәлиханов атындағы ТЭИ, 2025

© Ахантаева Ә., 2025

Аңдатпа. *Kіріспе.* Жетісу өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі этнографиялық тұрғыдан зерттелді. Жетісу өңірі қазақтары дәстүрлі егіншілікпен ерте заманнан айналысқандығы, сонымен қатар, олар көшпелі және жартылай көшпелі өмір салтын қатар алып жүргендігі талданды. Бұл аймақтың табиғи ерекшеліктері мен тарихи жағдайлары егіншіліктің дамуына және қалыптасуына үлкен ықпал еткендігі көрсетілді. Қазақ халқының егіншілік кәсібі тек материалдық мәдениеттің негізін қалаумен ғана шектелмей, сонымен қатар рухани дүниесін де байытты. Мақалада Жетісу өңірінің егіншілік тарихы, қолданылған әдіс-тәсілдер, өндірілген өнімдер мен еңбек ұйымдастыру ерекшеліктері, сондай-ақ мәдени аспектілер қарастырылған. *Мақсаты мен міндеті.* Жетісу аймағын мекен еткен қазақтардың егіншілік дәстүрінің тарихи маңызын анықтау және оның рухани, материалдық мәдениетке әсерін сараптау болып табылады. Жетісу өңірінде егіншіліктің дамуы мен оның мәдениетке ықпалын зерттеу; егіншілікке қатысты маусымдық жұмыс ұйымдастыруды талдау; егіншілік әдістері мен құралдарын қарастыру. *Нәтиже.* Жетісу қазақтарының егіншілігі тарихи тұрғыдан өте бай тәжірибеге ие. Бұл аймақта егіншілік тек экономикалық қызметтің бір бөлігі деп қарамаймыз, халықтың мәдениеті мен руханиятының ажырамас бөлігі болды. Діқаншылықта қолданылған әдіс-тәсілдер, егін шаруашылығына тән еңбек құралдары мен технологиялар ұрпақтан ұрпаққа жалғасып, аймақтың мәдени ерекшеліктеріне ықпал етті. Сонымен қатар, егіншіліктің маусымдық өзгерістері мен ауқымды еңбектің ұйымдастырылуы халықтың әлеуметтік өміріне, әдет-ғұрыптарына, тіпті аңыз-әпсаналарына да әсер еткен. Жетісу өңірінде егіншілікпен қатар жартылай отырықшылықты шаруашылық түрі кең таралған, бұл өз кезегінде тұрақты қыстаулардың қолданылуын және ауыл шаруашылығына тән мәдениеттің қалыптасуын қамтамасыз етті. *Қорытынды.* Жетісу өңірінің егіншілігі – қазақ халқының шаруашылық және мәдени өмірінің маңызды құрамдас бөлігі. Ауыл шаруашылығының негізі болып табылатын егіншілік, ұлттық дүниетанымды қалыптастыруда, дәстүрлерді сақтау мен дамытуда үлкен рөл атқарды. Бұл зерттеу Жетісу қазақтарының егіншілік тарихы мен мәдениетінің терең әрі көпқырлы екенін көрсетіп, сол кезеңдердегі шаруашылықтың ерекшеліктерін ашады.

Түйін сөздер: Этнография, Жетісу, «жеті өзен», қазақ, Ұлы жүз, егіншілік, отырықшылық, астық, бидай, тары.

Алғыс. Мақала Қазақстан Республикасы Ғылым және жоғары білім министрлігі Ғылым комитетінің «XIX-XX ғасыр басындағы Жетісу қазақтарының егіншілік мәдениеті: жаңа архив және тарихи-этнографиялық деректер бойынша» гранттық қаржыландыру жобасы аясында дайындалған (ИРН АР23488973).

Дәйексөз үшін: Ахантаева Ә.Ж. Жетісу өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. 240-250-бб. (қаз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_240-250

ТРАДИЦИОННОЕ ЗЕМЛЕДЕЛИЕ КАЗАХОВ ЖЕТЫСУСКОГО РЕГИОНА

Амина Жагиппаровна Ахантаева^{1*}

¹Казахский национальный аграрный исследовательский университет (Республика Казахстан, 005010, Алматы, проспект Абая, дом 8)

Кандидат исторических наук, ассоциированный профессор

<https://orcid.org/0000-0003-1078-5182>. Электронная почта: amina.68.kz@mail.ru.

* Автор-корреспондент

© ИИЭ им. Ш. Валиханова, 2025

© Ахантаева А., 2025

Аннотация. *Введение.* С этнографической точки зрения изучено традиционное хозяйство казахов Жетысуского региона. Проанализировано, что казахи Жетысуского региона издревле занимаются традиционным земледелием, и в то же время ведут кочевой и полукочевой образ жизни. Показано, что природные особенности и исторические условия этого региона оказали большое влияние на развитие и становление сельского хозяйства. Земледельческая профессия казахского народа не только заложила основу материальной культуры, но и обогатила его духовный мир. В статье рассматривается история развития сельского хозяйства в Жетысуском регионе, применяемые методы, производимая продукция и особенности организации труда, а также культурные аспекты. *Цель и задачи.* Целью является определение исторического значения земледельческой традиции казахов, населявших Семиречье, и анализ ее влияния на духовную и материальную культуру. Изучение развития сельского хозяйства в Семиреченском крае и его влияния на культуру; анализ организации сезонных работ, связанных с сельским хозяйством; обзор методов и орудий ведения сельского хозяйства. *Результат.* Сельское хозяйство казахов Семиречья имеет очень богатый исторический опыт. В этом регионе сельское хозяйство считалось не просто видом экономической деятельности, но и неотъемлемой частью культуры и духовности народа. Методы и приемы, используемые в сельском хозяйстве, орудия труда и технологии, характерные для сельского хозяйства, передавались из поколения в поколение, способствуя формированию культурных особенностей региона. Кроме того, сезонные изменения в сельском хозяйстве и организация массового труда влияли на социальную жизнь, обычаи и даже легенды народа. В регионе Жетысу, наряду с земледелием, было распространено полукочевое земледелие, что в свою очередь обеспечивало использование постоянных зимовок и формирование специфической для земледелия культуры. *Заключение.* Сельское хозяйство в Жетысуском регионе является важной составляющей экономической и культурной жизни казахского народа. Земледелие, являющееся основой сельского хозяйства, сыграло большую роль в формировании национального мировоззрения, сохранении и развитии традиций. В исследовании показана глубокая и многогранная земледельческая история и культура казахов Семиречья, раскрыты особенности хозяйства в эти периоды.

Ключевые слова: этнография, Жетысу, «Семь рек», казахи, Великая Орда, земледелие, оседлый образ жизни, зерновые, пшеница, просо.

Благодарность. Статья подготовлена в рамках реализации проекта грантового финансирования Комитета науки Министерства науки и высшего образования Республики Казахстан «Земледельческая культура казахов Жетысу в XIX – начале XX века: по данным новых архивных и историко-этнографических материалов» (ИРН АР23488973).

Для цитирования: Ахантаева А.Ж. Традиционное земледелие казахов жетысуского региона // Отан тарихы. 2025. Т. 28. № 1. С. 240-250 (на каз.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_240-250

TRADITIONAL AGRICULTURE OF THE KAZAKHS OF THE ZHETYSU REGION

Amina Z. Akhantaeva^{1*}

Kazakh National Agrarian Research University (8, Abay Ave., 005010 Almaty, Republic of Kazakhstan)

Candidate of historical sciences, associate professor.

<https://orcid.org/0000-0003-1078-5182>. E-mail: amina.68.kz@mail.ru.

* Corresponding author

© Institute of historical Ethnology by Sh.Ualikhanov, 2025

© Akhantaeva A., 2025

Abstract. Introduction. The traditional economy of the Kazakhs of the Zhetysu region has been studied from an ethnographic point of view. It has been analyzed that the Kazakhs of the Zhetysu region have been engaged in traditional agriculture since ancient times, and at the same time lead a nomadic and semi-nomadic lifestyle. It has been shown that the natural features and historical conditions of this region have had a great influence on the development and formation of agriculture. The agricultural profession of the Kazakh people not only laid the foundation for material culture, but also enriched its spiritual world. The article considers the history of the development of agriculture in the Zhetysu region, the methods used, the products manufactured and the features of labor organization, as well as cultural aspects. *Purpose and objectives.* The purpose is to determine the historical significance of the agricultural tradition of the Kazakhs who inhabited Semirechye and to analyze its influence on the spiritual and material culture. Study of the development of agriculture in the Semirechye region and its influence on culture; analysis of the organization of seasonal work related to agriculture; review of methods and tools of farming. *Result.* The agriculture of the Kazakhs of Semirechye has a very rich historical experience. In this region, agriculture was considered not just a type of economic activity, but also an integral part of the culture and spirituality of the people. The methods and techniques used in agriculture, tools and technologies characteristic of agriculture were passed down from generation to generation, contributing to the formation of the cultural characteristics of the region. In addition, seasonal changes in agriculture and the organization of mass labor influenced the social life, customs and even legends of the people. In the Zhetysu region, along with agriculture, semi-sedentary agriculture was widespread, which in turn ensured the use of permanent wintering and the formation of a culture specific to agriculture. *Conclusion.* Agriculture in the Zhetysu region is an important component of the economic and cultural life of the Kazakh people. Agriculture, which is the basis of agriculture, played a major role in the formation of the national worldview, the preservation and development of traditions. The study shows the deep and multifaceted agricultural history and culture of the Kazakhs of Semirechye, and reveals the features of the economy during these periods.

Keywords: Ethnography, Zhetysu, "Seven Rivers", Kazakhs, the Great Horde, agriculture, sedentary lifestyle, cereals, wheat, millet.

Acknowledgment. The article was prepared within the framework of the grant-funded project of the Science Committee of the Ministry of Science and Higher Education of the Republic of Kazakhstan, titled «The agricultural culture of the Zhetysu Kazakhs in the early XIX-XX centuries: according to new archival and historical-ethnographic data» (IRN AP23488973).

For citation: Akhantaeva A.Zh. Traditional agriculture of the kazakhs of the zhetysu region // Otan tarihy. 2025. Vol. 28. № 1. Pp.240-250 (In Kaz.). DOI: 10.51943/2788-9718_2025_28_1_240-250

Кіріспе. Жетісу өңірі – табиғаты әсем, тарихы терең, қазақ халқының қалыптасуы мен дамуында айрықша орны бар өлке. Ғасырлар бойы көшпелі өмір салтын ұстанған қазақтар Жетісу жерінде егіншілікпен де айналысып, отырықшылық мәдениетін қалыптастыра білді. Бұл өңірдің табиғи-климаттық жағдайлары, су көздерінің молдығы егіншіліктің дамуына қолайлы жағдай жасады. Осыған орай, Жетісу өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі – халқымыздың материалдық

және рухани мәдениетінің маңызды бөлігі болып табылады. Бұл шаруашылық түрі ғасырлар бойы қалыптасып, ұрпақтан-ұрпаққа жалғасып, жергілікті халықтың өмір сүру салтымен, әдет-ғұрыптарымен, дүниетанымымен тығыз байланысты болды.

Бұл ғылыми еңбекте Жетісу өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігінің тарихын, даму жолдарын, қолданылған құрал-жабдықтарды, егілетін дақылдарды және егіншіліктің халықтық мәдениеттегі орнын қарастырамыз. Бұл зерттеу қазақ халқының шаруашылық қызметінің бір қырын ашып, тарихымызды тереңірек түсінуге мүмкіндік береді.

Материалдар мен әдістер. Қазақстан Республикасы мемлекеттік мұрағатындағы Ф. 383 – Управления киргизами Сырдарьинской линии. Форт Перовский (1853–1867) қорында; Өзбекстан Республикасының мемлекеттік мұрағатындағы Ф.И-17 – Сырь-Дарьинское областное управление; Ф.И-715 Сборник материалов для истории завоевания Туркестанского края қорларында және Өзбекстан Республикасының Ташкент қаласындағы Әлішер Науаи атындағы Ұлттық кітапхананың қолжазбалар мен сирек кітаптар қорында құнды тарихи құжаттар сақталған, әсіресе Түркістан Генерал губернаторының басшылығымен шығарылған «Туркестанский сборник» жинағының орны ерекше. Басты деректік негізін автордың «Жетісу өңірі қазақтарының дәстүрлі шаруашылықтары» тақырыбына сай 2024 ж. ел арасынан жинаған этнографиялық материалдар құрайды. Автор (Ә.А.) қазақ халқының мал, егіншілік шаруашылығына байланысты байланысты әдет-ғұрыптар мен жора-жосындар, аңыз-әпсаналарға байланысты қызықты, этнографиялық деректер, халықтық тәжірибені сипаттап көрсететін материалдар жинақталды. Зерттеу барысында егіншілік шаруашылығына байланысты әдет-ғұрыптар мен ырымдар бүгінгі күнге дейін тарихи сабақтастығын жалғастырып келе жатырғандығын көреміз. Жұмысты жазуда объективтілік, тарихилық қағидаларымен қатар, жүйелілік және салысырмалы талдау әдіс тәсілдері басшылыққа алынды.

Талқылау. Жетісуда егіншіліктің ежелден келе жатқан дәстүрі болған, әсіресе ол моңғол шапқыншылығына дейінгі уақытта өзінің гүлденуіне жетті. Моңғол-татарлардың шапқыншылығынан кейін Қазақстанда егіншілік құлдырады. Қазақ хандығының құрылу кезеңінде егіншілік ошақтары қайта жандана бастады. XVIII ғасырдың ортасынан бастап қазақ халқының едәуір топтарының, әсіресе оңтүстік аудандарда және Жетісуда егіншілікке қарқынды түрде көшуі басталады.

Жетісу қазақтарының тұрмысы мен шаруашылығы, оның ішінде егіншілігі, әлеуметтік жағдайы, жер көлемі туралы қазақ этнографиясы мен тарихына қатысты мол мұра қалдырған Ш.Уәлихановтың маңызды мәліметтері құнды. Ш. Уәлиханов «Егіншік туралы», «Алаш» зерттеу орталығының қазақ руларының тарихын зерттеулерінің нәтижесінде жарық көрген «Қазақстан тарихы» этникалық зерттеулерде. «Жалайыр» – атты еңбектің тарихи маңызы зор. Бұл еңбекте Жетісу өңірін мекендеген жалайыр руларының егіншілікпен айналысқандығын тарихи және этнографиялық тұрғыдан өте жақсы мәліметтер келтірген. Сонымен қатар Шоқан Уәлиханов қазақ халқының суландыру жүйесі және егіншілікке пайдалануға жүргізілген ирригациялық суландыру жүйелері, технологиясы туралы қызықты мәліметтер келтіреді.

С.Е. Әжіғалидың құрастырумен жарық көрген «Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары», Байғабатова Н. «Казахи Жетысу во второй половине XIX – начале XX в. (историко – этнографическое исследование)», Бисембаева Л. «Жетісу қазақтарының өмірі» атты ғылыми зерттеу еңбектерінің Жетісу қазақтарының жер шаруашылығына байланысты тарихи этнографиялық тұрғыдан жазылған құнды мәліметтерді кездестіреміз.

Румянцев П.П. «Киргизский народ в прошлом и настоящем», «Материалы по обследованию туземного и русского старожильческого хозяйства и землепользования в Семиреченской области (собранные и разработанные под руководством П.П. Румянцева. Копальский уезд. Киргизское хозяйство)» еңбектерінің құндылығы «Жетісу» атауының шығу тарихынан бастап, осы өлкені мекендеген қазақтардың жер шаруашылығы, егіншілікті мал шаруашылығымен қатар алып жүргендігі, тұрмыс тіршілігі жөнінде терең мағлұматтар береді.

Никольский А.М. «Путешествие на озеро Балхаш и в Семиреченскую область», Трегубов А.Л. «Переселенческое дело в Семипалатинской и Семиреченской областях» осы зерттеу еңбектерінде Жетісу қазақтарының егіншілік кәсіппен ертеден айналысып келе жатқандығын айтады. Гинс Г.К. «В киргизских аулах: очерки из поездки по Семиречью», Краснов А.Н. «Очерк быта Семиреченских киргиз: читано в собрании Отделения Этнографии 27 марта 1887 г.», Янушкевич А. «Дневники и письма из путешествия по казахским степям» еңбектерінде Жетісу тұрғындарының шаруашылығы, тұрмысы, коныс аударушылар мен жергілікті халықтардың, өзара қарым-қатынасы және күнделікті өмірі, тұрмыс тіршілігіне қатысты құнды мәліметтер қалдырған.

«Обзор Семиреченской области за» бұл еңбектердің статистикалық комитетінің түрлі сандық мәліметтер беруімен құнды болып табылады.

Л.Мейер «Материалы для географии и статистики России, собранные офицерами генерального штаба» (Мейер, 1865), қазақ халқының астықтың, бау-бақша өнімдерінің жақсы өсіретіндігін, сонымен қатар олар жылқы малына арнайы қызыл, сары жүгері де өсіретінін айтады.

Зерттеу нәтижелері. Қазақ халқының тарихында XIX - XX ғасырлар кезеңі өте күрделі және ерекше оқиғаларға толы болды, Ресей империясының пәрменді шараларының бірі қазақ жерлерін отарлау бойынша орыстандыру саясатын кеңейту мақсатында орыс шаруаларын шұрайлы жерімізге қоныстандыру арқылы қазақ халқының болашағына қауіп төндірді. Сондай жеріміздің бірі – Жетісу.

Жетісу – Қазақстанның көзартарлық, өзіндік өлкесі... Қашанда көне және ортағасырлар тарихының өне бойы қазақ халқының мәдениетінің дамуының негізгі ошақтарының бірі болды. Дәл осы жерде ерте тайпалық бірлестіктердің құрылуы мен тіршілік кешуі, көші-қон мәдениеті пен көне өркениеттер араласу процесі қарқынды жүрді. Жетісу ең әуелгі тарихи-этнографиялық аймақ, бұл аймақ қазақтардың ежелгі атажұрттарының тарихы мен мәдениетінің маңызды сәттерімен байланысты болып келеді (Қазақ халқының, 2005: 175).

Енді Жетісудың географиялық атауына тоқталатын болсақ, оның нақтылығы жеті өзенге байланысты пайда болғанын көрсетеді. Бірақ қайсыларына байланысты аталғанын дәл басып айту қиын. Жердің атауына мұрындық болған «жеті су» зерттеушілердің пікірлерінше әрқелкі анықталады. Әдетте, бұл мынандай 10 ауданнан тұрады: Ақсу, Аягөз, Басқан, Іле, Қаратал, Көксу, Қызылғак, Лепсі, Сарқан, Биен (Байғабатова, 2004: 52-53).

Бірақ XX ғ. басындағы П.П. Румянцевтің экспедициясының материалдары бойынша «жеті өзен»: Қаратал, Көксу, Қызылағаш, Лепсі, Сарқан, Биен, Ақсу өзендеріне қатысты айтылатынын дәлелдейді (Румянцев, 1913: 192). Түздік сұраулардың негізінде «Жетісудың» басқа да жорамалдары белгілі. Мысалы, Іле өзені және оған сол жағынан келіп құятын арналар: Шарын, Шелек, Түрген, Есік, Талғар, Қаскелең жатады. Көптеген информаторлар Жетісу деген топоним Балқаш көліне құятын бүкіл өзендерге байланысты шыққан деп есептейді. Тарихи әдебиеттерге Жетісудың бұл атағын Шу өзенін қоса, үлкен аумақты алып жатқан территориясымен байланыстырып келтіріп кеткеніміз де маңызды «Жетісу» топонимін нақты «жеті өзен» деген ұғымында емес, «көпсулы», «сулы өлке» мағынасында түсіну қажет шығар. Қазақстанда қасиетті саналатын «жеті» саны бұл анықтамада «көп» дегенді білдіруі мүмкін. Жетісуды «жер жаннаты – Жетісу», «жерұйық» деп те түсінген. Географиялық жағынан алғанда Жетісу Қазақстанның оңтүстік-шығыс бөлігінде орналасқан (Қазақ халқының, 2005: 175).

Жетісу өлкесінде жартылай отырықшы шаруашылық түрі басым болып, онда ертеден тұрақты қыстаулар пайдаланылып, шөп шабу және кейбір жерлерде егіншілік дамыды. Жетісудың үй шаруашылық материалдық мәдениеті – қоныс және баспана түрлері, киім-кешектері тұрмыстық өзгешеліктерінен аңғарылады. Мәселен, жергілікті қазақтардың киіз үйінің жамбас және кереге сықырлауықтарында өзінің ерекшелігі байқалады. Киіз үйдің жамбасы оның көбінше жағының керегеге бекітілетін төменгі жағы тек жай ғана иілген түріне келетіндіктен, сол себепті күмбезі шошақ және биік болып келеді. Жетісудың экологиялық ерекшеліктеріне – жауын-шашынның көп болуына байланысты судың тез ағып түсуіне бейімделген.

Негізінен суармалы егіншілік Шығыс Қазақстан, Жетісу, Оңтүстік және Оңтүстік-Шығыс Қазақстан аймақтарында жақсы дамыды. Қазақстанның өзге аудандарында тәлімі егін шаруашылығы кеңінен етек алды. Қазақтар негізінен бидай, тары, сұлы, күріш және жүгері дақылдарын екті. Шымкент және Перовск уездерінде мақта, Верный уезінде азын-аулақ темекі, Қазақстанның оңтүстік және оңтүстік-шығыс аудандарында бақша дақылдары - қарбыз, асқабақ, пияз бен сәбіз өсірілді. Орыс-украин халықтарымен қатар көршілес тұратын қазақтар аздап болса да картоп, қияр және басқа да көкөніс түрлерін егумен айналысты. Мал азықтық дақылдардан жоңышқа егу кеңінен етек алды. Қазақстанның оңтүстік аймақтарындағы қазақтар өз шаруашылықтарында бау-бақша дақылдарын өсірумен айналысты.

Жалпы қазақ дикандарының егіншілік кәсіпте өмірлері оңай болған жоқ. Егінші дегеніміз – күндіз де, түнде де жұмыс басты, тынышытықты білмейтін дамыл таппайтын шаруа адамы. Күндіз ол егін алқабында жүріп егісті шымшықтан (торғайдан), ал түнімен жаз бойғы еңбегін малдан қориды. Ол өзінің жалаңаш денесін ешқашан да бүркемейтін сияқты, сондықтан да диканшының денесі жазда күнге қақталып, қара қайыстай болып күйіп кетеді. Қазақ диканының қорегі көшпелі ауылдағы шаруалардыңкінен нашар, оның күні бойғы тамағы екі тостаған айран, тіске басар басқа

ештеңе болмайды. Қазақтардың егіншілік құрал-жабдықтары талапқа сай болмағанымен Ұлы жүздің топырағы құнарлы жерлері диқандардың еңбегін ақтап, үнемі ғажап өнім береді (Уәлиханов, 1985: 96).

1867 жылдың 11 шілдесінен бастап Жетісу облысы Түркістан генерал-губернаторлығының құрамына кірді. Облыс территориясының 260 291 кв. верст жері құрақ жерлер, 92 688 кв. верст жерін сулы аймақтар алып жатты. Әкімшілік жағынан 6 уезге бөлінді (Қазақстан тарихы этникалық, 2008: 7). 1897 Бүкілресейлік санақ нәтижесі бойынша Жетісу облысында 990107 адам болған, соның ішінде қазақтар саны – 770383 адам болған (Обзор Семиреченской за 1897, 1898: 4).

Жетісу өңірінде негізінен Ұлы жүз, Орта жүз рулары мен қырғыздар қоныстанған. Жетісу өңіріндегі қазақтардың отырықшылыққа ойыса бастауы XIX ғасырдың 50 жылдарына саяды. XIX ғасырдың аяқ кезінен қазақ шаруашылықтарының отырықшылану үрдісінің Қазақстанның басқа өңіріне қарағанда Жетісу өңірінде белсенді жүруіне, бұл өңірге орыс қоныстанушыларының толассыз келуі әсер етті (Румянцев, 1910: 54). Бірақ XIX ғасырдың ортасына дейін қазақтар егіншілікпен айналыспады деген сөз емес, жергілікті Лепсі және Қапал уезінің қазақтары да егіншілікпен Жетісуға орыстар келместен көп уақыт бұрын айналысқанын көрсетеді (Румянцев, 1913: 187). Оны кзінде Жетісу мен Сыр өңірінде бұрыннан қалған арық, каналдардың іздерінен көруімізге болады. Мұрағат деректері ертеден егіншіліктің дамығандығы жөнінде де дәлелдейді: «...: «...Жаңадарияның төменгі ағысында кездесетін көптеген арықтар мен каналдардың орын іздері осында ірі егіншілік аймағының болғандығын айғақтайды...» (ЦГА РУз. Ф.И-715. Оп 1. Д. 24. Л. 220). Бұл өңір қазақтары егіншілікті мал шаруашылығымен алып жүрген. Мысалы, Лепсі уезі қазақтарының 76,31% бір мезгілде мал шаруашылығымен, әрі егіншіліктен айналысқан, 22,62% тек мал шаруашылығын кесіп етсе, қалған 0,32% малы жоқ таза егіншілер, 0,75% не малы жоқ, не егіні жоқ қазақтар болған (Румянцев, 1911: 294). Бұл көрсеткіш Қапал уезінің, қазақтарында: 80,96% мал бағумен қатар диқаншылықпен де қатар айналысқан; 17,67% таза мал шаруашылығымен; 0,57% малы жоқ егіншілер, ал 0,80% не малы, не егіні жоқтар (Румянцев, 1913: 144) болған.

1910 жылдары Қапал шаруашылықтардың 72 пайыздайы көшпелі мал шаруашылығымен, 28 пайызы егіншілікпен айналысқан. Қапалдағы қазақтардың 82 пайызы егіншілікпенен қосалқы түрде, яғни барлық шаруашылықтың бестен төрт бөлігі айналысты. Қапалдықтар егіншілікті 1835-1845 жылдар аралығынан қолға ала бастаған. Егіншіліктің суармалы түрі өріс алып, өзен, арық суларын егістікке шығыр арқылы көтерген. Әсіресе, Қаратал өзенінен тартылған арық бойындағы, Қаратал өзенінің төменгі ағысы бойындағы жалайырлар шығырларды көбірек қолданған. Қапалдық қазақтар шөп шабуды қосалқы кәсіп қылған. Шөп шабуды XIX ғасырдың бас кезінен кәсіп ете бастаған (Материалы по обследованию, 1913: 192).

Егіншілікпен айналысуда дәстүрлілік тұрмыстық салттарда да көрініс тапқан, үйсіндердің салты бойынша, келіннің дүниесінің ішінде келі мен келсаптың болуы міндетті болған, келіннің пысықтығын үй шарушылығына ептілігін тарыны келіге түгізіп сынынан өткізген (АӨЖМ).

Көшпелі-қазақ дастарханының шырайын келтірер бір парасы ұсақталған тары, қуырған бидай, түйілген жарма, жүгері, наут, шекер, құрт, ірімшік, жент сияқтылар. Мұндай тағам түрлерін жасауда келі ең бірінші қажет мүлік (Сейдімбек, 1997: 283).

Жетісу өңіріндегі адамдардың өмір сүруіне өте ыңғайлы жерлердің бірі Лепсі өзенінің өңірі болды. Лепсы уезді – Жетісу облысы, Лепсы өзенінің жоғарғы ағысында, Жоңғар Алатауының негізгі тізбегінің таулы алқабында орналасқан, 1855 жылы Жоғарғы-Лепсы ауылы құрылды, ол 1883 жылы Лепсі қаласы болып өзгертілді, халық саны 3.488. Халық негізінен егіншілікпен айналысады; егістік жерлер қаладан 15 версты қашықтықта орналасқан.; жаздық қара бидай мен бидай, сұлы, арпа және картоп егеді. Тұрғындар негізінен егіншілікпен және мал шаруашылығымен айналысады. 1893 жылы 90.973 десятина жерге астық ексе, 4.070 десятинаға – май, жіп және жемшөп дайындайтын өсімдіктерді еккен. Негізгі астық – жаздық бидай мен сұлы. Көкөніс өсірумен негізінен орыс халқы айналысады. 1893 жылы бақша өсіретін жер көлемі 500 десятина болды. Кәдімгі көкөністер, қарбыз және қауын өсіріледі (Брокгауз, Ефрон, 1898: 574).

Қамау өзені бойындағы қазақтардың ешқандай тынайтқыш қолданбай-ақ, құрғақшылыққа қарамай, жасанды суландыру жүйесі арқылы бірнеше жыл қатарынан мол өнім алып отырғанын орыс зерттеушілері көргенін айтады (Краснова, 1887:10) бұл жерде қазақтар диқаншылық кәсібіті сонау ерте кезден меңгеріп, айналысқандығын көруімізге болады.

XIX ғасырдың ортасында Жетісу жерін мекендеген қазақтардың егіншілігі, суландыру жүйелерінің жақсы дамығандығы туралы Шоқан Уәлиханов өзінің зерттеулерінде өте жақсы жазып

қалдырған. «... Қазақтардың егіншілік құрал-жабдықтары талапқа сай болмағанымен Ұлы жүздің топырағы құнарлы жерлері диқандардың еңбегін ақтап, үнемі ғажап өнім береді. Басын Күнгей Алатауы мен Кіші Алатаудан және Алтын Емел тауларынан алатын көптеген өзендердің арқасында Россияда тіптен белгісіз тоған, арық құрылымы арқылы суландыру жақсы дамыған. Бұл жерлерде жауын сирек жауады, шілдеде ауаның температурасы 40°R жетеді. Осы кезде арықтар арқылы егінді оқтын-оқтын суарып тұрмаса күйіп кетуі мүмкін, сол себепті суландыру ісі мұнда мүлтіксіз, жақсы жолға қойылған. Еңбек сүйгіш диқандар күзге таман ауылшаруашылық өніміне шаш етекпен батып, қарқ болып қалады. Егістікке дейінгі жота-қырқалар мен сай-салалардан асып жатқан арықтарды өз көзіңізбен көрмесеңіз, сене қою да қиын болар еді. Қазақ диқаншының епті қолы өзеннен су тартып үстіртке шығарады. Арықтың бір шақырымнан соң отыз сажын биікке қалай көтерілгенін сүйсіне де, таңдана да қарамасқа шараң қалмайды. Су қандай тереңнен жатса да қарамасқа шараң қалмайды. Су қандай тереңнен жатса да қарамай, оны егістікке шығару қазақ диқаншының қолынан келеді (Уәлиханов, 1985: 96).

Жетісу облысы қоныстандыру ісінің менгерушісі С.Н. Велецкий жазба есебінде осы қазақ өлкесінің суландыру жүйесінің орыс мұжықтары қоныс аударғаннан қаншама бұрын қазылып жергілікті халықтың пайдаланып келе жатқанын айтады: «Іле бойында арықтар өте көп, оларды тұрғындар егіншілік жұмыстары үшін пайдаланып отыр. Ол арықтар өлкеге орыстар келгенге дейін кеп уақыт бұрын болған. Облыстаты орыстардың мекендері және барлық егістік алқап-тары осы ескі суландыру жүйесінің бойында орналасқан, ол арықтар бұрын қазақтардың меншігінде болған» (ҚРОМА Қ. 19. т.1. іс 139) – деп мәлімдейді.

Мұны орыс саяхатшысы, ғалым А.М.Никольскийдің мына тұжырымы растай түседі: «Іле бойындағы, Қамау және Қаратал өзенінің төменгі жағындағы қазақтар жыл бойы бір жерде отырады, жазда егіншілікпен айналысады. Лепсі өзенінің, бойындағы ескі арық, іздеріне қарап, бұрын егінші тұрғындар тұрғанын түсінуге болады. Сонғы кезде өзен суларының тартылып кеткені байқалуда, сондықтан өзеннен арық тартып, одан су шығару мүмкін болмағандықтан қазақтар осы Лепсі бойы және Іленің төменгі жағы сияқты көптеген егістік жерлерін тастап кетуге межбүр болған. Қамау туындары бидай, тары, қарбыз, қауын егеді. Егістік арықтар арқылы және шығыр арқылы суарылады» (Никольский, 1885: 80).

Егіншіліктің Ұлы жүзде шынында қолға алынуы XVII ғасырда өмір сүрген жаныстан шыққан, сол рудың басты адамдарының бірі – Байқабыл есімімен байланысты. Өз туыстарынан қашып кеп Байқабылды паналаған бір қалмақтың жәрдемімен ол жерге алғаш рет соқа салды. Жаныс руы дерінің осы күнге дейін қазақтар ішіндегі ең алғаш егіншілік кәсіппен айналысқандығын айтады. Ақсақал, ел ағаларының сезіне қарағанда, бидай бұл елге қырғыздар арқылы, ескі заманнан егіншіліктің кәсіп еткен Қашқар жұртынан XVII ғасырдың басында әкелінеді.

Ұлы жүзде өнімнің мынандай түрлері белгілі: бидай, тары, күзде жылқы бордақылау үшін, тұқымын қытайдан алдырған жоңышқа. Кейініректе қытайдан әкелінген бұршақ, арпа, жасымық, зығыр, жүгері, күнжұт (Уәлиханов, 1985: 96).

Қарабидай мен мақта егуді де қолға алмақ мақсаттағы ауқатты, жаңа кәсіпке ынталанған қазақтар болған, бірақ тамыздың соңында олардың өнімі пісіп үлгермей, қырау түсіп, суық ұратын тәжірибе көрсеткен.

Ш. Уәлиханов ұлы жүз қазақтарының егіншілік кәсіпте қандай еңбек құралдарын пайдаланғаны туралы да айтып кетеді: «... Қазақстанға қажетті болатын тереңдік темір тісі түрленнен гөрі үлкен ағаш соқа болып келеді. Темір тістің бір жағы ағашқа бекітіледі де, жерді екі еңгізе алады. Қазақстан жеріндегі қазақтар сияқты соқаға дөңгелек орнатпайды, онымен тіптен таныс та емес». Ташкент жақтан дөңгелексіз диірмен жасау өнері де мұнда келіп жеткен, қарапайым диірменнің құрылысы туралы түсініктер де қазақтар арасында аз емес. Алматы, Талғар өзендері ағатын үлкен Алатаудың аңғарынан ескі диірмендердің тастары да табылған. Осының бәрі ерте заманнан пайдаланылған диірменнің қалдықтары екені белгілі.

Қазақтардың орағы имек болып келеді, көбінесе пышаққа ұқсас болады. Егін бітік өнім берген жылдарда, бір қазақ өз жерінің төрттен үшін, демек, бір күнде 25-30 бау орып түсіреді. Бидайды өгіздермен бастырады. Тақыр жерге жайылған астық үстінен ұзақ күнге отағаларды айдап, астықты бастырады. Қырманды тақыр жерлерге жасайды. Қырман жасайтын жер алдын ала суарылып, тапталады, сонан соң кептіріледі. Өзінің жағдайына байланысты диқан қазақ қырманды өгіздер ұстайды, олардың санының алтыдан кем болғаны көрген емес.

Бастырылған астықты әдеттегідей желге суырады, ұшырып тазартады. Егер жел жоқ болса, диқан өзінің көне әдісін жасайды: біреуі бастырылған бидайды жоғарыға қарай шашып тұрады, ал екі-үшеуі қаптармен желпіп, жасанды жел жасайды. Бұл амал жоқтықтың шарасы, бірақ егер жақсы күн болса, көбінесе шаруа қазақ сабыр сақтап, жел тұрғанын күтеді, бұл жердің желі оны көп күттірмейді, артынан-ақ соғады.

Астықтың бидай болсын, тары болсын қысқа жететіндей мөлшерін қазақ ауылға алып келеді, содан соң ол шаруа әйелінің қарамағына көшеді. Диканның әйелі астықты шойын қазанда қуырып, кебегінен тазартып, келіге түйіп, қуырады. Түйіліп, қуырылған таза астықты жүнімен тоқылған мықты, арнаулы қаптарға қаптайды. Бүкіл өсірген өнімінен қалған шикі тарыны жерге көмеді. Тары қыс бойы жер астында сақталады немесе қыста қажет болғанға дейін жатады».

Басқа жерлерге қарағанда, Ұлы жүзде жеміс ағаштары мен бау-бақша өсіру жақсы дамыған. Жүзім, өрік, алма т.б. жеміс-жидек ағаштарын өсіру қазақтарға сол өсімдіктерді жақсы өсіру тәжірибесі жинақталған Ташкенттен немесе Қытайдың батыс өлкесінен: Құлжа, Қашқар өңірлерінен келген болса керек (Уәлиханов, 1985: 96).

Жетісу өлкесін мекендеген қазақтар бау-бақша өсірумен қарқынды түрде айналысты деп айта алмаймыз: «... Бау-бақша өсірумен қазақтар жаппай айналыса бастаған деп түсінуге болмайды. Бұл дақылдарды өсірумен өздерін шала қазақпыз деп атайтын ташкенттен шыққандар айналысады. Қазақтар оларға жерлерін беріп, барынша жәрдемдеседі, жеміс-жидек өсіруді үйренеді. Бақша салу қазақтар арасында да жақсы қолға алынған деп айтуға болады, бұл да ташкенттіктерден келген кәсіп. Бақша дақылдарын отырғызған атыздар-тізбектері қазақтарға біздердегідей үлкен емес, кішкене, ұзындығы екі аршын*, ені бір жарым аршын (аршын – **ұзындықтың өлшемі бірлігі**. 1 аршын = 71,12 см.) болады. Айдалған жерге егілген дақылдарды бақшаның бороздасымен де иір-иір атыз-тізбектерді қуалап кішкене арықтармен суара береді. Қарбыз, қияр отырғызылған атыз-тізбектерге тыңайтқыш қолданбай-ақ, сәбіз, бұршақ тәрізді тіге береді, тек қияр мен қарбыздың алшақтауғып егеді».

Бақша дақылдарының ішінен белгілісі: Қытайдан әкелінген қияр, оның ұзындығы жарты метрден асады, өзінің порымы әрқилы болып келеді. Бұл жерлерде, қиярдың тұқымы көбіне пісіп жетпейді, өзі жіңішке әрі біздің жақтың қиярындай дәмді емес. Ташкент, Жәркент, Қоқан қауындары өте дәмді және ірі, пошымы асқабақтай. Қарбыздары да жақсы, оның тұқымы Ташкенттен, біразы Қытайдан әкелінген. Бұл жерде мен қызғылт қарбызды кере алмадым. Қызғылт қарбыздар тәтті болады, түсі сарғыш, құрамында қанты көп. Салмағы 15 қадақтан 45 қадаққа дейін жетеді. Ең үлкен қарбыздардың қалың қабықтары асқабақтікіне ұқсас.

Бұдан басқа мұнда шишаларға ұқсас қытай асқабақ кеңінен мәлім. Мойны ұзын болғандықтан қазақтар ыдыс орнына пайдаланды, сұйық заттарды сақтайды, бұршақ, тарна, сары сәбіз, шалқан, қытай темекісінен де салып қояды. Оны қазақтар «қауақ» деп атады.

Дикандардың құралы темір күрек немесе кетпен, егістіктің ойлы-қырлы тұстарына су шығару мақсатында, кейде арық бармайтын, су жетпейтін бөліктерге суды қолмен тасып жеткізуге тура келді. Егістікте суарылмаған алақандайда жер қалмауы тиіс. Қазақ диқанының қажырлы төзімдікті талап ететін еңбегін жер шұқыған қытайлардың қорлық қаракетімен ғана салыстыруға болар еді.

Дикандар жерді жырттып егін егу науқанына қар еріп, күн жылығаннан кейін кірісетін болған. Қазақ жерінің өзіндік ерекшеліктеріне қарай әр аймақта егін егу науқаны әртүрлі кезеңде басталатын болған. Мысльға оңтүстік пен Жетісу жерінде қар еріп күн жылынған уақытта солтүстік пен шығыста әлі қар ерімеуі мүмкін сондықтан дикандар табиғат артықшылықтарымен санасуға тура келді. Егін егуге дайындықты бастайтын уақыт ақпан айының 19 мен наурыздың 20-на түспа түс келетін – Үт мезгілі деп есептеген. Осыған байланысты Сыр бойы қазақтарында мынандай мақал бар: «Үйге ит кірді – сарттың к...не құрт кірді» (АӨЖМ).

Егін салатын жерді тазартып, жырттып, алқапты егін егуге дайындайтын күнді ақсақалдар өзара алдын-ала кеңесіп барып айтатын болған. Көбіне ол аптаның сәрсенбісі немесе сәтті күндерінің бірі болуға тиіс болған. Сәтті күндерге сәрсенбі, бейсенбі, сенбі (аз-кем кейбір мәліметтер бойынша, дүйсенбі де сәтті күнге жатқан).

Жер жыртуды бастар алдында жер иесі, ауылдың үлкен құрметті ақсақалдарының бірінің үйінде көже қайнатылып, дайындалып қазанымен ауылдың сыртына дөңестеу жерге дастарқан жасалынып, ақсақалдарды шақыратын болған дәм татылып, ас желініп болғаннан кейін жер жыртуды бастайтынын хабарлаған. Ақсақалдар оған: «Құдай бере берсін! Диқан баба келе берсін (дари берсін), береке берсін!» – деп бата-тілектерін білдірген. Әдетте ауылдың адамдары (егіншілері)

жер жыртуға бір күнде кіріскен. Дикан бабаға арнап қос көже пісіріп, ауыл болып жаппай дәм татысқан. Көжені ішіп болып, Дикан бабаның аруағына бағыштап Құраннан сүре оқып және «Дикан баба қолдай гөр!» деп жалбарынып, сыйынған (АӨЖМ).

Қазақ халқы малынан айырылып көшерге малы жоқ кедейлік қамытын кейген уақытта көбісі егіншілікке түпкілікті көшкен болатын. Байлар әлі де жаз шығысымен бұрынғыдай жайлауға көшіп кететін. Ал күзде егін піскен кезде жайлаудан түсіп, егінші халықтан қыста тұтыну үшін астық сатып алатын. Оған төмендегі жетісулық, ақын Бактыбай Жолбарысулы (1835-1903) мен Жалайыр ішіндегі күтім болыстың тоқалы Кербикенің айтысынан да көз жеткізуімізге болады:

Кербике:

Бактыбай қайдан келдің ешкінді айдап,
Ойда жатқан жатақсың сорын қайнап.
Біз болсақ көк жайлауға көшіп барып,
Қымыз ішіп жатырмыз бие байлап.
Қуа берген ауылыңа ешкінді айдап,
Сиырыңды мінбейсін ашамайлап.
Мандайыңда бағын жоқ сорлысын ғой,
Біздер құсап жүрмейсін гул-гул жайнап.

Бактыбай:

Сен барасың жайлауға малыңды айдап,
Қымыз ішіп келерсің гул-гул жайнап.
Күздігуні болғанда Шубарға кеп,
Бидай сурап жүрерсін тілін шайнап (Бисембаева, 2019: 47).

Сүмбіленің көкке шығуымен сабақтас, айналадағы табиғатта ірі өзгерістер байқалады. Ол кез жаздың аяғы, күздің басы. Күн сайын түн ұзара береді. Өсімдік сарғайып, шөп пен егін піседі. Сүмбіле туған шақта бәрі де піседі деп диханшылар да тұжырымдаған (Байбатша, 1998: 124)

Қазақтың фольклорымен этнографиясын терең зерттеген, қаламгер-ғалым - Ақселеу Сейдімбек «Қазақ әлемі» атты еңбегінде диканшылыққа байланысты халық арасындағы ырымдардың кейбір уақытта дәл келіп жататынын айтады. Көктемнің күні құбылмалы, егер Ұлыс мерекесінде жауын-шашын болса, оны да жақсылықтың нышанына балап, «күс қанатын желпіді», «нұр жауды», «келер жыл берекелі болады» деп отыратын дәстүр бар (Сейдімбек, 1997: 228). Дикан ата болжамы: «Көктемде құмырсқа илеуіне дикан ата үш тал ши шаншыды. Оның бірі-ұзын, кеудеқағар. Екіншісі - орташа, кіндіктен аспайды. Үшіншісі - тізеден ғана келетін қысқа ши. Егер құмырсқа кеуде қағар ши^{1*} басына көп шықса, онда (бидай битік шығады. Орташа шиге шықса орталау, ал тізе қағар аласа шиге көбірек шықса, астықтың шығымыдылығы аз болмақ (Сейдімбек, 1997: 266).

Жетісу өңіріне қоныс аударған орыс-казактар, орыс мұжықтары қазақ егіншілері сияқты жандарын қыянап егін еккісі келмеді, суғармалы егіншілікпен таныс емес ауып келгендерге онымен айналысу қиынға түсті, орыс-казактарды шаруашылық жасаудан гөрі әскери міндеттері алаңдата берді. Сондықтан азықты қамбаға жеткізушілер негізінен егіншілер болды. Мысалы, 1859–1860 жылдары жаппас руынан және қыпшақ тайпасынан шыққан егіншілер әскери бөлімдерге 5000 пұт (ЦГА РК. Ф. 383. Оп.1. Д. 109. Л. 4), ал 1862–64 жылдар 25000 пұт (Терентьев, 1874: 14) аршылған арпаны жеткізіп берді.

Қорытынды. Қорытындылай келе, Жетісу халқының егіншілікпен айналысу тарихының терең тамырлары бар. Қазіргі жаһандану дәуірінде ұрпақтан ұрпаққа дәстүрлі егіншілікке байланысты мұраларды зерттеп, сақтап қалдыру маңызды. Ата-бабаларымыздың мұрасы, әсіресе ауылшаруашылығына байланысты салт-дәстүрлер, әдет-ғұрыптар, наным-сенімдер және шаруашылық жүргізудің әдіс-тәсілдері уақыт өте келе кейбір дәстүрлер ұмытылып бара жатыр. Оларды сақтап қалу немесе қайта жаңғырту болашақ ұрпаққа рухани және материалдық мұраны табыстауымыз керек. Бұл үшін зерттеу, зерделеу, жазып қалдыру және практикалық тұрғыда қолдану қажет.

Дереккөздер

АЭМ – Автордың экспедициялық материалдарынан
ҚРОМА – Қазақстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві

¹ Ши – астық тұқымдасына жататын шөптесін өсімдік, биіктігі 50–220 см.

ӨРОМА – Өзбекстан Республикасының Орталық Мемлекеттік Архиві

Әдебиеттер

- Байбатша, 1998 – *Байбатша* Ә. Қазақ даласының ежелгі тарихы. Алматы: Санат 1998. 192 б.
- Байгабатова, 2004 – *Байгабатова Н.* Казахи Жетысу во второй половине XIX – начале XX в. (историко – этнографическое исследование): Дисс.канд.ист.наук. Алматы, 2004. С. 52-53.
- Бисембаева, 2019 – *Бисембаева Л.А.* Жетісу облысы ауыл және село тұрғындарының күнделікті өмірі (1867-1917 жж.). Тарих, философия докторы (PhD) дәрежесін алу үшін дайындалған диссертация.
- Гинс, 1913 – *Гинс Г.К.* В киргизских аулах: очерки из поездки по Семиречью. Б.м.: б.и., 1913. 332 с.
- Краснов, 1887 – *Краснов А.Н.* Очерк быта Семиреченских киргиз: читано в собрании Отделения Этнографии 27 марта 1887 г. СПб.: Тип. А.С. Суворина, 1887. 46 с.
- Қазақ халқының дәстүрлері, 2005 – *Қазақ халқының дәстүрлері мен әдет-ғұрыптары.* т.1. /Құраст. С.Әжіғали. Алматы: Арыс, 2005. 328 б.
- Қазақстан тарихы этникалық, 2008 – *Қазақстан тарихы этникалық зерттеулерде.* Т. III : Жалайыр. Алматы: «Алаш» тарихи-зерттеу орталығы, 2008. 400 б.
- Лепсинск, 1898 – *Лепсинск;* Сергиопольская станица // Энциклопедический словарь. СПб.; Изд. Ф.А.Брокгауз, И.А.Ефрон, 1898. Т. 17а. С. 574–753; Там же, 1900. Т. 29а. С. 652.
- Недзвецкий, 1903 – *Недзвецкий В.Е.* Плуг, его устройство и управление им. (Доклад читанный в годичном собрании Семиреченского общества сельского хозяйства 19 февраля, 1903 г. членом общества В.Е. Недзвецкого). Верный, 1903. 22 с.
- Недзвецкий, 1913 – *Недзвецкий В.Е.* Административные устройство, оседлые пункты и кочевые волости Семиреченской области (по сведениям на 1 января 1913 г.) Верный: Типо-Литография М.И. Обухова, 1913. 209 с.
- Никольский, 1885 – *Никольский А.М.* Путешествие на озеро Балхаш и в Семиреченскую область. СПб., 1885. 84 с. + 59 с.
- Обзор Семиреченской области, 1898 – *Обзор Семиреченской области за 1897 год.* Верный, 1898. 4 с.
- Обзор Семиреченской области, 1900 – *Обзор Семиреченский области за 1900 год.* Верный, 1901. 9 с.
- Румянцев, 1910 – *Румянцев П.П.* Киргизский народ в прошлом и настоящем. СПб. 1910. 54 с., Чжунгарского-Семиреченский приграничный район. 84 с.
- Румянцев, 1911 – *Румянцев П.П.* Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области (собранные и разработанные под руководством П.П.Румянцева) Т.І. Лепсинский уезд. Выпуск І. Киргизское хозяйство. СПб.: 1911. 819 с.
- Румянцев, 1913 – *Румянцев П.П.* Материалы по обследованию туземного и русского старожильского хозяйства и землепользования в Семиреченской области (собранные и разработанные под руководством; Румянцева П.П. Копальский уезд. Киргизское хозяйства СПб.,1913. Т.ІІ. 529 с.; Копальский уезд. 192 с.; Сонда. 206 с.
- Сейдімбек, 1997 – *Сейдімбек А.* Қазақ әлем. Алматы: Санат. 1997. 464 б.
- Смирнов, 1914 – *Смирнов Б.В.* В степях Туркестана. М.: Изд. книж. склада М.В. Клюкина, 1914. 64 с.
- Терентьев, 1874 – *Терентьев М.А.* Статистические очерки Среднеазиатской России. СПб., 1874. 129 с. - 18 приложений.
- Трегубов, 1910 – *Трегубов А.Л.* Переселенческое дело в Семипалатинской и Семиреченской областях. СПб., 1910. 78 с.
- Уәлиханов, 1985 – *Уәлиханов Ш.* Егіншік туралы / Тандамалы. 2-басылым. Алматы: Жазушы, 1985. 560 б.
- ЦГА РК. Ф. 383. Оп.1. Д. 109. Л. 4. - ЦГА РК. Ф. 383. Оп.1. Д. 109. Л. 4.
- ЦГА РУз. Ф.И-715. Оп 1. Д. 24. Л. 220. - ЦГА РУз. Ф.И-715. Оп 1. Д. 24. Л. 220.
- Янушкевич, 2005 – *Янушкевич А.* Дневники и письма из путешествия по казахским степям. Алматы: Международный клуб Абая, 2005. 236 с.

Sources

- AJeM – Avtordyn jekspedicijalyq materialdarynan [From the author's expedition materials]
- KROMA – Qazaqstan Respublikasynyn Ortalyq Memlekettik Arhivi [Central State Archive of the Republic of Kazakhstan]
- ӨРОМА – Ozbekstan Respublikasynyn Ortalyq Memlekettik Arhivi [Central State Archive of the Republic of Uzbekistan]

References

- Baigabatova, 2004 – *Baigabatova N.* Kazakhi Zhetysu vo vtoroy polovine XIX – nachale XX v. (istoriko – etnograficheskoe issledovanie): Diss.kand.ist.nauk [Kazakhs of Zhetysu in the Second Half of the 19th – Early 20th Century (historical and ethnographic research): PhD dissertation in history.]. Almaty, 2004. Pp. 52-53. [In Kaz.].

- Baybatsha, 1998 – *Baybatsha A.* Kazakh dalasynyn ezhelgi tarikhy [The Ancient History of the Kazakh Steppe]. Almaty: Sanat, 1998. 192 p. [In Kaz.].
- Bisembayeva, 2019 – *Bisembayeva L.A.* Zhetisu oblasti auyly zhane selo turgyndarynyn kundelikti omiri (1867-1917 zhzh.). Tarikh, filosofiya doktory (PhD) darezhesin alu ushin dayyndalghan dissertatsiya. [Everyday Life of Rural and Village Residents of Zhetisu Oblast (1867-1917). PhD dissertation in history and philosophy.] [In Kaz.].
- Gins, 1913 – *Gins G.K.* V kirgizskikh aulakh: ocherki iz poezdki po Semirechyu [In Kyrgyz Auls: Sketches from a Trip Across Semirechye]. B.m.: b.i., 1913. 332 p. [In Rus.].
- Kazakhstan Tarikhy Etnikalyq, 2008 – *Kazakhstan Tarikhy Etnikalyq Zertteulerde*. T. III: Zhalayyr [History of Kazakhstan: Ethnic Studies. Vol. III: Zhalayir]. Almaty: «Alash» Tarikhi-Zertteu Ortalygy, 2008. 400 p. [In Kaz.].
- Krasnov, 1887 – *Krasnov A.N.* Ocherk byta Semirechenskikh kirgiz: chitano v sobranii Otdeleniya Etnografii 27 marta 1887 g. [A Sketch of the Life of the Semirechensk Kyrgyz: Read at the Meeting of the Ethnography Department on March 27, 1887]. SPb.: Tip. A.S. Suvorina, 1887. 46 p. [In Rus.].
- Lepsinsk, 1898 – *Lepsinsk*; Sergiopolskaya stanitsa // Entsiklopedicheskiy slovar [Lepsinsk; Sergiopol Stanitsa // Encyclopedic Dictionary]. SPb.; Izd. F.A. Brokgauz, I.A. Efron, 1898. T. 17a. S. 574–753; Tam zhe, 1900. T. 29a. P. 652. [In Rus.].
- Nedzvetsky, 1903 – *Nedzvetsky V.E.* Plug, ego ustroystvo i upravlenie im. (Doklad chitannyy v godichnom sobranii Semirechenskogo obshchestva selskogo khozyaystva 19 fevralya 1903 g. chlenom obshchestva V.E. Nedzvetskogo) [The Plow, Its Design, and Management (Report read at the annual meeting of the Semirechensk Agricultural Society on February 19, 1903, by society member V.E. Nedzvetsky)]. Vernyy, 1903. 22 p. [In Rus.].
- Nedzvetsky, 1913 – *Nedzvetsky V.E.* Administrativnoe ustroystvo, osedlye punkty i kochevye volosti Semirechenskoy oblasti (po svedeniyam na 1 yanvarya 1913 g.) [Administrative Structure, Settled Points, and Nomadic Volosts of Semirechenskaya Oblast (as of January 1, 1913)]. Vernyy: Tipo-Litografiya M.I. Obukhova, 1913. 209 p. [In Rus.].
- Nikolsky, 1885 – *Nikolsky A.M.* Puteshestvie na ozero Balkhash i v Semirechenskuyu oblast [Journey to Lake Balkhash and Semirechenskaya Oblast]. SPb., 1885. – 84 s. + 59 s. [In Rus.].
- Obzor Semirechenskoy Oblasti, 1898 – *Obzor Semirechenskoy Oblasti za 1897 god* [Review of Semirechenskaya Oblast for 1897.]. Vernyy, 1898. – 4 p.; *Obzor Semirechenskoy Oblasti za 1900 god*. Vernyy, 1901 [Review of Semirechenskaya Oblast for 1900.]. 9 p. [In Rus.].
- Qazaq halqynyn dasturleri, 2005 – *Qazaq halqynyn dasturleri men adet-gurpytary*. t.1. [Traditions and customs of the Kazakh people. t.1] / Qurast. S.Ajigali. Almaty: Arys. 2005. 328 p. (In Kaz.).
- Rumjantsev, 1910 – *Rumjantsev P.P.* Kirgizskiy narod v proshlom i nastoyashchem [The Kyrgyz People in the Past and Present.]. SPb. 1910. 54 p., Chzhungarskogo-Semirechenskiy prigranichnyy rayon [Dzhungar-Semirechensk Border Region]. 84 p. [In Rus.].
- Rumjantsev, 1911 – *Rumjantsev P.P.* Materialy po obsledovaniyu tuzemnogo i russkogo starozhilcheskogo khozyaystva i zemlepolzovaniya v Semirechenskoy oblasti (sobrannyye i razrabotannyye pod rukovodstvom P.P. Rumjantseva). T. I. Lepsinskiy uезд. Vypusk I. Kirgizskoe khozyaystvo [Materials on the Study of Indigenous and Russian Settler Households and Land Use in Semirechenskaya Oblast (collected and processed under the supervision of P.P. Rumyantsev). Vol. I. Lepsinsk District. Issue I. Kyrgyz Households]. SPb., 1911. 819 p. [In Rus.].
- Rumjantsev, 1913 – *Rumjantsev P.P.* Materialy po obsledovaniyu tuzemnogo i russkogo starozhilcheskogo khozyaystva i zemlepolzovaniya v Semirechenskoy oblasti (sobrannyye i razrabotannyye pod rukovodstvom P.P. Rumjantseva). Kopalskiy uезд. Kirgizskoe khozyaystvo [Materials on the Study of Indigenous and Russian Settler Households and Land Use in Semirechenskaya Oblast (collected and processed under the supervision of P.P. Rumyantsev). Kopal District: Kyrgyz Households. St. Petersburg, 1913. Vol. II. 529 pages; Kopal District]. SPb., 1913. T. II. 529 s.; Kopalskiy uезд. 192 p.; Sonda. 206 p. [In Rus.].
- Seidimbek, 1997 – *Seidimbek A.* Kazakh alem [The Kazakh World]. Almaty: Sanat, 1997. 464 p. [In Kaz.].
- Smirnov, 1914 – *Smirnov B.V.* V stepyakh Turkestana [In the Steppes of Turkestan.]. Moskva: Izd. knizh. sklada M.V. Klyukina, 1914. 64 p. [In Rus.].
- Terentyev, 1874 – *Terentyev M.A.* Statisticheskie ocherki Sredneaziatskoy Rossii [Statistical Essays on Central Asian Russia]. SPb., 1874. 129 p. 18 prilozheniy. [In Rus.].
- Tregubov, 1910 – *Tregubov A.L.* Pereselencheskoe delo v Semipalatinskoy i Semirechenskoy oblastiakh [The Resettlement Issue in Semipalatinsk and Semirechenskaya Oblasts]. Sankt-Peterburg, 1910. 78 p. [In Rus.].
- TsGA RK. F. 383. Op.1. D. 109. L. 4.[Central State Archive of Kazakhstan, F. 383, Op. 1, D. 109, L. 4] [In Rus.].
- TsGA RUz. F.I-715. Op 1. D. 24. L. 220.[Central State Archive of Uzbekistan, F.I-715, Op. 1, D. 24, L. 220] [In Rus.].
- Valikhanov, 1985 – *Valikhanov Sh.Sh.* Eginshilik tyralu. Zhazushy [On Agriculture / Selected Works.]. 1985. – 560 p. [In Kaz.].
- Yanushkevich, 2005 – *Yanushkevich A.* Dnevnik i pisma iz puteshestviya po kazakhskim stepyam [Diaries and Letters from a Journey Through the Kazakh Steppes]. Almaty: Mezhdunarodnyy klub Abaya, 2005. 236 p. [In Rus.].

МАЗМҰНЫ/ СОДЕРЖАНИЕ/ CONTENT
ОТАН ТАРИХЫ. 2025. Т. 28. № 1

ТАРИХ / ИСТОРИЯ / HISTORY

Кабульдинов З.Е.

ОБОСТРЕНИЕ ЗЕМЕЛЬНЫХ ПРОБЛЕМ КАЗАХОВ В УСЛОВИЯХ МАССОВОЙ
КРЕСТЬЯНСКОЙ КОЛОНИЗАЦИИ В НАЧАЛЕ XX века.....5

Балтабаева К.Н., Аблажей Н.Н.

ДЕЛА ПЕРЕБЕЖЧИКОВ И РЕПАТРИАНТОВ ИЗ СИНЬЦЗЯНА
1940–1950-х гг. КАК ИСТОЧНИК ПО ИСТОРИИ ДИАСПОРЫ.....18

Борбасов С.М., Мурзаходжаев Қ.М., Жәніс Ж.Ж.

КЕҢЕСТІК КЕЗЕНДЕГІ АШАРШЫЛЫҚ – ҚАЗАҚ ТАРИХЫНДАҒЫ
ЕҢ АУЫР ТРАГЕДИЯ.....29

Асанова С.А., Конкабаева А.Н.

СОВЕТСКАЯ МОДЕРНИЗАЦИЯ КАК ФАКТОР ИЗМЕНЕНИЯ
СОЦИАЛЬНОГО СТАТУСА КАЗАХСКОЙ ЖЕНЩИНЫ.....41

Kasymbekova M.A., Zhenis Zh.Zh., Zhumatay S.

SOME ISSUES RELATED TO THE HISTORY OF THE EMERGENCE
OF THE SUFI ORDER IN CENTRAL ASIA.....52

Aitenov Zh.K., Sailaubayeva N.E., Baishov B.B.

PEASANT COLONIZATION OF THE REGION AND ITS REFLECTION
IN TOPONYMY OF PAVLODAR REGION.....63

Муканова Г.К.

ПЕРВАННЫЙ НАМАЗ. ИСТОРИЯ РЕПРЕССИЙ МУЛЛ, ИШАНОВ, ХАЗРЕТОВ
И КАЗИЕВ В РАМКАХ «МАЛОГО ОКТЯБРЯ» В КАЗАХСТАНЕ (1920 – 1950 гг.).....76

Сулейменова А.Т.

ҚАЗАҚСТАНДА 1930 жж. ЖҮРГІЗІЛГЕН ОТЫРЫҚШЫЛАНДЫРУ
НАУҚАНЫ – КІШІ ҚАЗАН РЕВОЛЮЦИЯСЫНЫҢ ӘЛЕУМЕТТІК ТРАГЕДИЯСЫ.....91

Омарова Г.А., Уалтаева А.С., Маргулан А.С.

ДЕМОГРАФИЧЕСКОЕ И СОЦИОКУЛЬТУРНОЕ РАЗВИТИЕ ГОРОДА АЛМАТЫ
В 1854-1939 гг.105

Абдукадыров Н.М., Кобесова А.С.

ОСМАН БИЛІГІНІҢ ТҮРКІСТАНДЫҚ ҚАЖЫЛАРҒА ҰСТАНҒАН САЯСАТЫ
(XIX ғ. аяғы – XX ғ. басы).....124

Тұрлыбай Б.С., Кенжебаев Ғ.Қ.

«ҚАЗАҚ» ГАЗЕТІНДЕ ОҚУ-АҒАРТУ МӘСЕЛЕСІНІҢ КӨТЕРІЛУІ.....139

Черниенко Д.А., Абенова Г.А.

КАЗАХСКО-РУССКОЕ ИСТОРИКО-КУЛЬТУРНОЕ ВЗАИМОДЕЙСТВИЕ
В НАУЧНОМ НАСЛЕДИИ Х.А. АРГЫНБАЕВА.....152

Мурзаходжаев Қ. М., Әпендиев Т.Ә., Қуанбай О.Б.

ҚАЗАҚСТАН МЕН ӨЗБЕКСТАНДАҒЫ ДЕМОГРАФИЯЛЫҚ ҮДЕРІСТЕР
(ТӘУЕЛСІЗДІК ЖЫЛДАРДАҒЫ МӘЛІМЕТТЕР БОЙЫНША
ӨЗАРА САЛЫСТЫРМАЛЫ ТАЛДАУ).....165

Bazarbayev K., Amirbek A., Kelesh M.

TURKEY IN THE ATATURK ERA IN SOVIET PUBLICATIONS
(BY «PRAVDA» AND «IZVESTIA» NEWSPAPERS).....177

Бисенова Г.А., Отепова Г.Е., Болдыков Ж.Б.

XX ҒАСЫРДЫҢ 40-ЖЫЛДАРЫНДАҒЫ ҮНДІСТАНДАҒЫ ҚАЗАҚ КӨШІНІҢ
ТАРИХЫ (ҮНДІСТАН ҰЛТТЫҚ АРХИВ ҚҰЖАТТАРЫ НЕГІЗІНДЕ).....186

Оралова А.А., Қара Ә.

ҚАЗАҚ-ОРЫС БАЙЛАНЫСТАРЫНДАҒЫ ҚОЖАБЕРГЕН БАТЫР.....200

Каримов М.К., Рахметуллин Е.Е., Даутова А.Ф.

ШӘКӘРІМ ҚҰДАЙБЕРДІҰЛЫ XX ҒАСЫРДЫҢ БІРІНШІ ШИРЕГІНДЕГІ
САЯСИ ӨЗГЕРІСТЕР КЕЗЕҢІНДЕ.....212

Қапбаров Г.Ш., Шашаев Ә.К., Орынбасаров Г.Ж.

БІЛІМ БЕРУДЕГІ КӨШІ-ҚОН ҰТҚЫРЛЫҒЫ: КАДР ЖӘНЕ ЕҢБЕК МИГРАЦИЯСЫНЫҢ
РЕТТЕЛУІНІҢ ШЕШІМІ.....225

АРХЕОЛОГИЯ. ЭТНОГРАФИЯ / ARCHEOLOGY. ETHNOGRAPHY

Ахантаева Ә.

ЖЕТІСУ Өңірі қазақтарының дәстүрлі егіншілігі.....240

Сиздинов Б.С., Амантуров М.Қ., Жетібаев К.М.

ОРТАҒАСЫРЛЫҚ СЫҒАНАҚ ҚАЛАСЫНАН ТАБЫЛҒАН МАЙШАМДАР.....251

Редакцияның мекен-жайы:

050100, Қазақстан Республикасы, Алматы қ., Шевченко көшесі, 28
Ш.Ш. Уәлиханов атындағы Тарих және этнология институты
«Отан тарихы» журналының редакциясы

Сайтқа сілтеме: <https://otan.history.iie.kz>

Тел.: +7 (727) 272-46-54.

E-mail: otanhistory@gmail.com.

Журнал Қазақстан Республикасының Ақпарат және қоғамдық келісім министрлігінде
1998 ж. 9 наурызда тіркеліп, N 158-ж куәлігіне ие болды.

Мақалаларды қайта бастырып жариялағанда, микрофильмге және басқа да көшірмелерге
түсіргенде міндетті түрде журналға сілтеме жасау қажет.